

BIZTONSÁGI KIHÍVÁSOK A 21. SZÁZADBAN

Szerkesztette:
Finszter Géza
Sabjanics István

Dialóg Campus

A szubjektív biztonság pszichológiai dimenziói (2017, 275-288. oldal)

Csépe Valéria, az MTA levelező tagja, egyetemi tanár, Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem, az MTA Természettudományi Kutatóközpont, Agyi Képző Központ kutatóprofesszora

Absztrakt

E tanulmány – az egyént helyezve a társadalmi biztonság kérdéseinek középpontjába – azokat a pszichológiai dimenziókat elemzi, amelyek a klasszikus információfeldolgozási elméletekre támaszkodva teljes egészében nem közelíthetők meg. Ennek oka elsősorban abban keresendő, hogy a 21. században jelentősen megváltozott az egyén helye a lokális és globális társadalmi térben. Az ember kognitív evolúciójánál sokkal gyorsabban fejlődő technológia az egyén, a társas tér, az érdekérvényesülés, valamint a szabadság és a hatalom gyakorlásának területeit és módszereit is jelentősen módosította. Az úgynevezett tudástársadalom új felkészültséget igényelne egy olyan új helyzetben, amelyben a tudás évtizedekben mérhető stabilitása megroppant, s tudatosan kevésbé kontrollált új készségek jelentek meg.

A szubjektív biztonság dimenziójának elemzésében ezért szerepet kap a környezeti kihívások és az emberi fejlődés léptékének egyre nagyobb eltérése, amelyet erősít a kognitív (figyelem, emlékezet, gondolkodás, tanuláskészség) és az érzelmi feldolgozás, érzelmi megküzdés fejlődésének fáziseltolódása. Ebben a megközelítésben különleges lehetőséget jelentenek azok az új idegtudományi eredmények, amelyek az agyi változásokat követve mérik az én világhálón és virtuális terekben való megjelenésével járó feldolgozási eltéréseket. Az írás azokat a biztonsági kérdéseket mutatja be, amelyekben jelentős szerepe van a veszélyek és kockázatok egyéni percepciójának. Ennek illusztrálására a biológiai, pszichológiai és társas meghatározottságú egyén nézőpontjából, az objektív és szubjektív biztonság sajátosan 21. századi ütközési területein mutatom be azokat a ma is jól látható változásokat, amelyeknek a biztonság meghatározásában egyre nagyobb szerepet kell kapniuk.

Kulcsszavak: globalizáció, információfeldolgozás, digitális világ, tudástársadalom, veszélypercepció, kockázatterkékelés, internetbűnözés, kognitív és érzelmi komponensek, szubjektív kiértékelés, sebezhetőség, veszélyérzéketlenség

The Psychological Dimensions of Subjective Security

Abstract

In this chapter the psychological dimensions of the societal factors of security not entirely explained by the classical information processing theories are analyzed by individuals in the focus. The primary reason for that is the significant change seen in the 21st century in the individuals' place in the local and global social space. The human cognitive evolution is much slower than that of technology contributing to how freedom and power can be exercised. The so-called knowledge-based society requires new skills in an era where the decades-long stability of knowledge is cracked and new skills hardly under conscious control evolved.

The personal or subjective security dimension, therefore, plays a role in analyzing the detachment of environmental challenges and cognitive developmental scale including the separation of attention, memory, learning ability and emotional processing. In this approach, the newest data of neuroscience provide a new insight into the effects of the global web on individuals and on the processing variations associated with the advent of virtual spaces. This chapter describes those security issues which play a significant role in the individuals' perception of threats and risks. To illustrate the biological, psychological and social aspects influencing the perception of safety, well identifiable changes of the objective and subjective dimensions typically in conflict in the 21st century are discussed which are bound to become more significant in defining security and safety.

Keywords: globalization, information processing, digital word, knowledge society, threat perception, risk evaluation, cyber-crime, cognitive and affective components, subjective evaluation, vulnerability, threat-insensitivity

Bevezetés

A biztonság fogalma sokat változott az évszázadok során. A koncepció kezdetben főként történéseiben kívánta megragadni az objektív biztonságot. Bár a klasszikus biztonságpolitika már a hatvanas években is különbséget tett objektív és szubjektív biztonság között, a kérdés valódi mélységében és sokféleségében csak az elmúlt évtizedben került előtérbe. Jelen tanulmánynak ugyan nem feladata történeti áttekintést nyújtani, a szubjektív biztonság mint téma szempontjából mégis fontos megemlítenünk, hogy annak kérdései a biztonságpolitikai elemzésekben és döntésekben már több évtizede figyelmet kapnak. Szinte valamennyi szakértő egyetért abban, hogy a biztonság kérdésének jelentős konceptuális megújulása a hidegháború végéhez köthető, s ma a fogalom további fejlődését súlyos kényszerítő erők befolyásolják. A kilencvenes évek biztonságpolitikai vitáiban jelenik meg először az a filozófiai szempontból is új megközelítés, amely az alapvetően társadalmi és technológiai természetű bizonytalanságból következő veszélyek megoldási sémáiban a prevenció és a kompenzáció duális modelljeiből indul ki (lásd MAKROPOULOS, 1995).

A 21. században a társadalmi és technológiai biztonság hiánya súlyos kockázati tényezővé válik, ám értő kezelésének egyik fő problémája, hogy nem sorolható a veszélyek azon kategóriájába, amelyek rendészeti vagy politikai intézkedésekkel megoldhatók. A globalizáció és a digitális forradalom a szubjektív biztonság szempontjából eltérő változásokat hoz. A globalizációval járó negatív történések tudatosulása az elmúlt évtizedben a szubjektív biztonságérzet megrendüléséhez vezetett. A konkrét veszélyek percepciója kiegészült az absztrakt veszélyek olyan mértékű elővételezésével, amelynek pszichológiai aspektusai sokfélék, s a hagyományos biztonsági kérdések kezelésétől eltérő szakértelmet igényelnek. A digitális világ terjeszkedése – annak ellenére, hogy dimenziói a globalizáció más területeivel azonosak, s komoly tényezői a biztonságpolitikának – az egyén szintjén nem hat eléggé, a szubjektív biztonságérzet indokolatlanul jó. Az alacsony szintű individuális veszélyérzet nem, vagy alig változtat a digitális globalizációhoz köthető kockázat percepcióján, a szubjektív biztonságot nem befolyásolja, jóllehet komoly objektív biztonsági kockázatként értékelhető. Két ellentétes folyamat, amelynek faktorai és okai sürgős és mély feltárást igényelnek. Meglepő lehet, hogy a globalizáció általános jelenségei a szubjektív biztonságérzetet egyre csökkentik, miközben az ugyancsak globalizációs jelenségeket mutató digitális kockázatok hatása nem jelentős. Az irreális biztonságérzet, illetve a veszélyek alulbecslése számos populációt veszélyeztet, közülük kiemelten a mai kor okoseszközeit egyre szélesebb körben és gyakrabban használó tizenéveseket. Az már külön kérdés, hogy a kis- és nagykamaszok mai generációja valóban magas szintű felhasználó-e, s az eszközhasználati készségek tudatos alkalmazással társulnak-e, illetve a tudomány egyes képviselői által túlértékelt fejlettségnek vannak-e mérhető mutatói.

A biztonság koncepciója ma más, mint akár egy évtizeddel ezelőtt volt, hiszen a konkrét fenyegetéssel, veszéllyel szembeni védelem helyett egy, a jelenleginél magasabb, s egyben absztraktabb szinten megjeleníthető kockázatra felkészülni képes biztonságpolitikát várunk el, azaz a *biztonságot társadalmi értékként, általánosan alkalmazandó normatív kritériumként kezeljük*. Napjainkban tehát (legalábbis a nyugati típusú demokráciákban) a biztonság olyan politikai érték, amelynek nincs önmagában értelmezhető, független jelentése, azaz az egyén és a társadalom értékrendjével áll összefüggésben. Ez a viszony ugyanakkor egyértelművé teszi azt is, hogy a biztonság számos aspektusát figyelembe vevő, korszerű biztonságpolitika kialakítása szükséges, amely képes a társadalmi folyamatokat (történelmi, kulturális, vallási, társadalmi stb.) és az egyén szubjektív biztonságérzetét befolyásoló faktorokat (köztük a pszichológiaiakat is) értelmezni, beépíteni.

A veszélyek meghatározásában leginkább a fenyegetés és a kihívást jelentő kockázatok jelennek meg (gyakran szinonimaként) a biztonságot veszélyeztető sérülékenységek széles körben és sokféle jelentéssel használt koncepciójában. A konkrét elemzés első pontjaként a sérülékenységek pszichológiai kérdéseivel foglalkozunk. Meg kell ugyanakkor jegyeznünk, hogy a sebezhetőség/sérülékenységek meghatározása és az ebből adódó kockázatok kezelése az egyéni és a társadalmi meghatározottság okán biztonságpolitikai és szakpolitikai aspektusból egyaránt jelentős. Ezek közül két jellegzetes, az elmúlt években erősen változó, a szubjektív biztonságérzet és kockázat szempontjából az egyén szintjén eltérő intenzitással megjelenő kérdést emelünk ki. Az egyik a globalizáció – az informáltság megfelelő szintje hiányában – szorongásnövelő, általános szubjektív biztonságra gyakorolt negatív hatása, a másik az internet és az okoseszközök mindennapi használatában a szubjektív biztonság percepciójának indokolatlanul magas küszöbe. A szubjektív biztonság szempontjából ezért ezek az új kockázati tényezők kapnak nagyobb hangsúlyt.

Globalizáció, információ, tudástársadalom

A globalizáció olyan többdimenziós jelenség, amelynek egyes területein a folyamatok megértése több tudásterületre kiterjedő, mély szakértelmet kíván. Az erőteljes specializálódással ellentétes irányú, biztonságpolitikai megfontolásokból, s témánk, a szubjektív biztonság szempontjából is fontos lenne az egyes területeken feltárt szaktudás integrációja. Úgy tűnik, ma erre alig vállalkoznak a szakértők, s ez abból

is következhet, hogy a szubjektív biztonság változásait jelző emberi viselkedést, mindenekelőtt pedig annak pszichológiai dimenzióit feltárni hivatott – bár gyorsan fejlődő, de igen fiatal – tudományterület módszertana nem teljes.

A globalizációhoz kötött változásoknak az egyén mindennapjaiban való megjelenése, a kockázatok és veszélyek percepciója, valamint a globális és lokális jelenségek együttjárásának tudatosulása az elmúlt évtizedben válságokhoz (gazdasági, pénzügyi, politikai), katasztrófákhoz (ipari, természeti, hibrid, azaz extrém természeti jelenségekből következő ipari), helyi háborúkhoz, forradalmakhoz, határokon átnyúló terrorizmushoz kapcsolódik. A globalizáció összetettebb jelenségei közül ma már több (gazdaság, klíma, környezet stb.) az egyén szintjén is érzékelhető, s jóllehet a kellő tudásmélység hiányzik, a konkrét (extrém időjárás) és absztrakt (környezet és fenntarthatóság) veszélyérzet nő. Az individuális biztonságpercepcióban, azaz a veszélyek és kockázatok szubjektív értékelésében a legerősebb negatív irányú eltolódás, azaz a szubjektív biztonság csökkenése leginkább a globalizáció konkrét tényeihez, azaz a túlnépesedéshez, a természeti erőforrások fogyásához, a háborúk és az emberhez méltatlan élet miatt megindult új népvándorláshoz, s az ismert, de érzékelésünk számára rejtett veszélyekhez (élelmiszer- és vízhiány stb.), a nemzetközi bűnözéshez és terrorizmushoz kötött. Az infokommunikációs eszközök beviszik a tragédiát, a terrort, a környezeti fenyegetettséget az otthonokba, a mindennapokba, s a szinte egyedüli hírértéket képviselő negatív történések a szubjektív biztonságot olyan pszichés faktorokon keresztül csökkentik, mint a szorongás, félelem, pesszimizmus, apátia.

Miközben a veszélyt jelző információk áradatának egyik kommunikációs eszköze a digitális világ, a használat veszélyeinek szubjektív percepciója alig változott. Magánemberek, s nem egyszer vezető politikusok, államfők kezelik lazán, s hagyják védelem nélkül digitális eszközeiket az avatatlan kíváncsiskodók vagy ellenséges céllal információt kutatók számára. Meglepő lehet tehát, hogy míg a globalizációhoz kapcsolódó szubjektív biztonságérzetünk jelentősen csökken, addig a digitális világ használata terén nem változik. A válságok és katasztrófák ebben a világban nem, vagy még nem eléggé megrázóak az egyén számára, s az adatbiztonság iránti individuális érzékenység nem elég fejlett. Ennek többféle oka van, amelyekre a későbbiekben még visszatérünk. Az informatikai technológiák fejlődése gyors, széles körű, s az „okosan behálózottak” (itt a „*smart*” eszközökre utalok, s nem feltétlenül az alkalmazókra és az alkalmazás módjára) köre – hasonlóan más globális (gazdasági, politikai) hálózatokhoz – gyorsan nő. Az internet globális hálózatában a használatnak elvileg nincsenek korlátai. A felhasználóbarát rendszerek (mindenekelőtt az internet, a közösségi média) mindennapi alkalmazásának minimális iskolázottsági feltétele igen alacsony; a tudás, az etikai és erkölcsi fejlettség hiánya nem akadály a jelenlétnek, a vélemények és a tények összemosásának, eszme-, sőt téveszmerendszerek terítésének. Az információ, a vélemény szabad áramlását, a közösségek kapcsolattartását szolgáló világhálón, s benne a közösségi média felületén megjelent a hamis, rossz, intoleráns és uszító világ is. A világhálón egyre gyakrabban jut kifejeződésre a terror, az erőszak, a csalás, s megjelent a bűnözés új ága, az úgynevezett kiber- (*cyber*) vagy internetbűnözés.

Az internet és az okoseszközök nem okai, hanem lehetőségei az internetbűnözésnek, kiberterrornak. Ez az eszköz a pszichológia legújabb módszertanát használva az egyén személyiségjegyeit, ideológiai betagozódását, identitását, gondolkodását, attitűdjét teszi láthatóvá, s ezek viselkedéses megnyilvánulásai veszélyforrást jelentenek. A tulajdonságok ugyanúgy láthatóvá válnak, mint egy autóvezető személyiségének vonásai a különleges vagy akár a hétköznapi helyzetekben. Az autópálya lehajtósávján száguldozó sofőrök által veszélyeztetetteknek azonban sokszorosa azok száma, akiket az internetes ámokfutást végző, gyakran anonim, nehezen (vagy egyáltalán nem) azonosítható szabálysértők, bűnözők, terroristák vagy éppen az őket szolgáló hekkerek tevékenysége befolyásol, ellehetetlenít, tönkretesz vagy megsemmisít.

Az interneten végzett tevékenységünk hat ránk: megváltoztatja információfeldolgozásunkat, szokásainkat, kapcsolattartásunk módját, viselkedésünket, sőt az online tér szélsőséges használati mintázata (függőség) agyunk működését is. Az emberi viselkedést vizsgáló, kettős rendeltetésű (segítő és tudományosan feltáró) szakma, a pszichológia specializálódó szakterületei az elmúlt évtizedben egyre többet foglalkoznak az új technológiák hatásaival, s az internetpszichológia, sőt az internet-kriminálpszichológia – új diszciplínaként – egyre mélyebben próbálja feltárni a tapasztalt jelenségek emberi jellemzőit, okait. Az internetes tér (ez itt már globális, többretegű háló), a kibertér az internetpszichológia felfogása szerint nem csupán tranzakciós médium, nem a passzív tévézés és telefonálás közvetítője. Ez a médium, ahogy Mary AIKEN: *The Cyber Effect* (2016) című, az internet- és internet-kriminálpszichológia alapművének számító könyvében fogalmaz, „olyan erősen interaktív, lefoglaló, magával ragadó és bemerítő (immersive) környezet, amely egyedülállóan ellenállhatatlan és vonzó az ember számára” (AIKEN, 2016: 11.). Az internetes tér tele van helynevekkel, valós és nem valós személyekkel, s emberek milliárdjai vannak online jelen.

Az internet világa azonban számos evolúciós csapdát rejt. Az embert az evolúció az arctalan jelenlétre, kommunikációra nem készítette fel. Ösztöneink a szemtől szembeni interakciókban működnek viszonylag megbízhatóan, ám amint az internetes térben találjuk magunkat, ezek cserbenhagynak bennünket.

Akadályozottságunk egyértelmű, ám percepciónk nem az. A percepció a pszichológia jelenlegi alapvetése szerint az aktuális történések érzékeléséből kiinduló, a kiértékelésnél tudásunkat, korábbi tapasztalatainkat is felhasználó számítás (agyi folyamat) eredménye. Ezt talán egy olyan helyzettel szemléltethetjük, amelyben van kocsikulcsunk, ám vezetni nem tudunk. Az internet világában evolúciós viselkedéskészletünk nem, vagy nem jól működik. Ráadásul ez a világ egyszerre egy valós és egy nem valós, többdimenziós tér. A kognitív tudományok az internetet egyfajta térként azonosítják, mégpedig olyanként, amelyben az emberi viselkedés sokkal nagyobb variációjával találkozunk annál, mint amit már megtapasztaltunk: a sebezhető embertől a bűnözőig, a segítőtől a sötét, gyilkos szándékúig. Online találkozásaink között így megjelenik az emberi viselkedés legjobb és legsötétebb oldala, s nem teljesen ismerjük még, hogy milyen a normál populációt szolgálni hivatott internetes világ hatása az abnormális, a deviáns, a bűnöző vagy éppen a sérülékeny világra. *Az internet-biztonságpolitikának ezért számolnia kell azzal is, hogy a hamis szubjektív biztonságérzet (az evolúciós előkészítettség hiányán túli faktorokra később még visszatérünk) jelenleg nem a súlya szerint becsült tényező.* Ezért a pszichológiai összetevők ismerete komoly előnnyel járhat a veszélyek és kockázatok felbecslésében, s a biztonság objektív tényezőivel együtt teljesebb felkészülést eredményezhet.

Információfeldolgozás és érzelmek

Az agykutatás elmúlt két évtizede alapvetően átalakította az észlelés (percepció), az érzelmi (affektív) és megismerő (kognitív) folyamatok kapcsolatrendszerére vonatkozó tudásunkat. Ennek két igen jelentős kimenete érinti a szubjektív biztonság kérdéseit is. Először: az információfeldolgozás nem egy szándékos kognitív folyamat eredménye, hanem egy nem tudatos neurális folyamaté. Míg agyunk mintegy 10 millió információegységet képes másodpercenként feldolgozni, mindössze 40 azoknak a száma, amelyeket tudatosan dolgozunk fel. A maradék feldolgozása nem tudatos agyi folyamatok során történik. Másodsor: az érzelem elsődleges és domináns szerepet játszik az észlelési és gondolkodási folyamatokban. Az érzelemkutatási eredményeknek ezért egyre nagyobb hatása van a fentebb említett globális kérdések széles tartományának elemzésére: nukleáris proliferáció (HYMANS, 2006), terror elleni küzdelem (SAURETTE, 2006; CRAWFORD, 2009), fenyegetésre válaszul adott megtorlás, háborús motiváció (LEBOW, 2010).

Az érzelmi reakciók biztonságot és a kockázatra adható racionális választ befolyásoló hatásának megértéséhez először azt kell tisztáznunk, hogy mi is az érzelem. E kérdést ma is széles körű elméleti vita övezi. Ezekre ehelyütt nem térünk ki, hanem inkább az érzelem természetének és hatókörének komplexitását jól érzékeltető meghatározást idézzük: „az érzelem összetevők olyan együttese, amelyet biológiailag meghatározott (fiziológiai és pszichológiai), valamint fizikai és szociokulturális rendszerek alkotnak, s transzformatív kölcsönhatásokon keresztül határoznak meg” (MCDERMOTT, 2004: 692.). Meg kell jegyeznünk ugyanakkor, hogy az érzelem gyűjtőfogalom, s ezen belül az érzés, a hangulat és az indulat nagyon eltérő ontológiai és metafizikai alapokhoz köthető. Az érzelem fiziológiai változásokból és ezek tudatosulásából áll. Így például a fiziológiai változások (szaporább szívritmus, izzadás) kísérői a félelemnek már azelőtt, hogy tudnánk, hogy félünk, s azt mi váltotta ki. Általánosságban igaz, hogy azelőtt érzünk, mielőtt gondolkodnánk, s meglepő lehet, de azelőtt cselekszünk, mielőtt gondolkodnánk. Az agykutatók jelentős része egyetért abban, hogy agyunk olyan automatikus folyamatokat alkalmaz, amelyek a tudatos, szándékos folyamatoknál gyorsabbak, azonban a tudatos feldolgozás során az ezen automatikus, gyors válaszból következő viselkedést tudatosként és szándékosként értelmezi.

A pszichológusok és az idegtudomány képviselői egyaránt gyakran indulnak ki azokból a kettős folyamat- vagy kétfaktoros elméletekből, amelyeknek lényege, hogy viselkedésünket két, eltérő hozzáférésű és sebességű folyamatokból épülő rendszer határozza meg (MACDONALD, 2008). Az egyik implicit, automatikus, gyors, korán kialakult, párhuzamos, erőfeszítés-mentes, nem reflexív és nagy kapacitású; míg a másik explicit, lassú, későn kialakult, szekvenciális, figyelmi és emlékezeti forrásai korlátozottak s erőfeszítést igényelnek. A pszichológiai és az idegtudományi kutatások egyaránt arra utalnak, hogy agyunk két eltérő operatív rendszert: egy érzelmi és egy gondolkodó-következtető rendszert működtet. KAHNEMANN (2011) az érzelemmeghatározottságú rendszert intuitívnek és asszociatívnak nevezi, a másikat pedig következtető, szabályvezéreltnek. Az érzelmi feldolgozásra erősen támaszkodó, első feldolgozási mód erősen meghatározza válaszainkat, s a két versengő feldolgozási mód közül a második nehezen képes az elsőt „tanítani”. Az érzelmi feldolgozó rendszer gyors válaszokat képes adni a környezeti hatásokra, s ez az evolúció során kialakult hatékony válasz a fenyegetettség azonnali felmérését teszi lehetővé.

Kérdés tehát, hogy a két, szubjektív biztonság szempontjából eltérő irányú változás (konkrét versus digitális globalizációs jelenségek) miként befolyásolja döntéseinket komplex és összetett környezetünkben. Ez fontos az egyén és a biztonságért felelős döntéshozók szintjén is. A veszélydetekció az érzelmileg megterhelő helyzetekben gyakran a veszélyeztető tényezők, tárgyak téves azonosításához vezet. Az érzelmi rendszer befolyása alatt szignifikánsan gyakoribb a veszély túlértékelése, mint alulbecslése (BAUMAN–

DESTENO, 2010). A politika és a szociálpszichológia fő kérdése természetesen túlmutat az evolúciós érvelésen. Mi az a szociális kontextus, amelyben az érzelmek jelentést kapnak? Mi az a közös elem, amely az egyén, a csoport, egy nép vagy egy kormány döntését befolyásolja? Milyen összetevőket értékelünk fenyegetésként, túlmutatva a szubjektív biztonságon? Tudjuk, hogy az összetevők sokfélék, szociálisan és kulturálisan is beágyazottak. A legnagyobb hajtóerőt azonban a félelem jelenti. Annak mélyebb elemzésébe, hogy a félelmet miként értelmezik az egyes tudományterületek, itt most nem érdemes külön kitérni. Fontos viszont megjegyezni, hogy az idegtudományi kutatások szerint a félelem nem csupán kondicionálható, hanem állandósulhat is, legalábbis hosszabban fennmarad, mint bármely más tanult (kondicionált) kapcsolat. Éppen ezért ellentmondás feszülhet az objektív kockázat és a félelemre okot adó tényezők között, mégpedig olyannyira, hogy az a kockázat túlértékelését és a szubjektív biztonságérzet jelentős csökkenését eredményezheti. A félelem ezért lényegesen tovább tarthat, mint a fenyegetés, s ezért hosszabb időtávon átívelő tanult válaszként épülhet be egyének és csoportok viselkedésébe.

Az egyén szintjén azonban a fenyegetést jelentő események kiértékelésében figyelembe vehető tényezők eltérően befolyásolják a szubjektív biztonságérzetet. Ezt illusztrálja a fenyegetettség és az áldozattá válás lehetőségét együttesen kezelő modell, amelyet a 1. táblázat mutat be. A modell értelmezésénél mindenképpen figyelembe kell vennünk, hogy a mért empirikus adatok alapján a szubjektív biztonság meghatározása messze nem olyan világos, mint a táblázat alapján. A mért adatok fényében a fenyegetettség szubjektív megélése, az áldozattá válás lehetőségének kiértékelése két dimenzióban, a kognitív és az affektív komponensekre támaszkodva válik jobban érthetővé. A szubjektív biztonság percepciója három lényeges, potenciálisan releváns, az egyén szintjén hozzáférhető információra támaszkodik (JACKSON, 2005; 2006). Ezek (1) a biztonságot befolyásoló lehetséges esemény, az érintettség/áldozattá válás kockázata („Mi történhet velem?”), (2) a fizikai, anyagi és mentális következmények („Milyen hatással lesz rám?”), (3) az érintettség/áldozattá válás konkrét valószínűsége („Mi az esélye annak, hogy ez engem érint?”). Itt, amint azt jelen tanulmányban nem győzzük elégszer kiemelni, a kognitív és affektív tényezők egyaránt befolyásolják a biztonság szubjektív percepcióját.

Mindezen aspektusok szubjektív értékelése mellett praktikusán is meghatározható az a fajta objektív kockázat, amely valódinak nevezhető, jóllehet nem jeleníthető meg a veszélyeztetett populációkra lebontva.

1. táblázat
A szubjektív biztonság koncepciójának lehetséges változatai

	0%.....A szubjektív kiértékelés kognitív komponensei.....100% Objektív értékelés				
	100%.....A szubjektív kiértékelés affektív komponensei.....0% Szubjektív értékelés				
Lehetséges esemény	N	I	I	I	
Következmények	N	N	I	I	
Valószínűség					
Pszichológiai állapot	Szorongás	Bizonytalanság	Bizonytalanság és aggodalom	Szubjektív kockázat-percepció	Objektív individuális kockázat
	Elővételező	Elővételező	Elővételezett	Elővételezett	
Biztonság-releváns megnevezés (kriminológiai)	Biztonságvesztés		Félelem	Szubjektív áldozat-valószínűség	
Lehetséges mutatók	Élettani mutatók		Kérdőívek (pszichológiai tesztek)	Specifikus kérdőívek	E mutatók a biztonsági statisztikákban általában nem szerepelnek

A tartós biztonságvesztés következményei súlyosak, hosszú ideig fennmaradhatnak és a permanens fenyegetettségérzés állapotához vezetnek. Az egyén szintjén számításba vehető kognitív és affektív tényezők a félelem elővételezésében nyilvánulnak meg. Ezt a tanult félelmi válasz tovább erősíti, és extrém következményekkel járó eseményekhez vezethet (lásd a New York-i ikertornyok elleni, 2001. szeptember 11-i terrortámadást). Ez a szélsőséges biztonságvesztés felerősíti a veszélypercepciót, s a veszélyszenzitív állapot évekig tarthat, sőt akár egy évtizednél is hosszabb lehet. A fenyegetés természetesen intézményesíthető, kormányok programjává válhat, s a szubjektív biztonságérzet tömeges csökkenése konfliktust generálhat. Az érzelmi folyamatok ezért nem hagyhatók figyelmen kívül sem a szubjektív biztonság értékelésében, sem a kockázat becslésekor. Mi több, az érzelmek a megbízhatóság felmérésében is szerepet játszanak, mivel annak két fő faktorát, a bizonyítékok értelmezését és a kockázat kiértékelését is befolyásolják (MERCER, 2010).

Összefoglalva megállapíthatjuk, hogy az érzelmek egy olyan asszimilációs mechanizmus, amely befolyásolja a veszélypercepció tényezőinek kiválasztását és értelmezést. Éppen ezért az egyén szubjektív biztonságérzetének meghatározásánál nem célszerű eltekinteni az érzelmi összetevőktől. Ezekbe a stratégiákba be kell építeni a racionalitást, a kognitív heurisztika és az érzelmi állapotok interakcióját, valamint a politikai és intézményi kontextust.

Sebezhetőség, sérülékenység és kockázat

A sérülékenység, sebezhetőség fogalma a biztonság fogalomrendszerében leggyakrabban a *veszély* (*threat*) és a *kockázat* (*risk*) kifejezésekkel keveredik. A sérülékenység vagy sebezhetőség az ember és a tárgyak rendszerében (pl. informatikai rendszer) is nagyjából ugyanazt jelenti, s mértéke a támadhatóság valószínűségét adja meg. A veszély fogalma is ehhez kötődik. Veszély minden, ami ezt a sérülékenységet kihasználva, szándékosan vagy véletlenül, birtokba vesz, kárt okoz, megsemmisít. Ez igaz az egyén fizikai és szubjektív valóságára és a tárgyakra is. A tárgy itt szélesen értelemben szerepel, szoftvertől a konkrét objektumig. Ezért a sebezhetőség, tartozzon emberhez, tárgyhoz vagy rendszerhez, a mindenfajta biztonsági törekvés, védekezés gyenge pontja. A kockázat e kettő eredője, ezért a sebezhetőség azonosításának és a veszély felmérésének alapján ítélt meg. Általában igaz, hogy az alacsony sebezhetőség egyben alacsony kockázatot is jelent. Érdemes azonban röviden áttekintenünk, hogy az egyén sérülékenysége, sebezhetősége milyen kockázatot jelenthet.

A pszichológiai sebezhetőség az emberi lét természetes velejárója, jóllehet mértéke igen eltérő lehet. Egyes kutatások szerint ennek magasabb szintje súlyos pszichés problémákhoz vezet, mivel a nagyobb pszichológiai sérülékenység együtt jár a negatív érzelmek túlsúlyával, valamint a depressziós tünetek megjelenésével. A pszichológiai sérülékenység alacsony szintje ugyanakkor szoros összefüggést mutat az étellel való elégedettséggel, diszpozíciós optimizmussal, és az én-hatékonyassággal (SINCLAIR–WALLSTON, 1999). Továbbá, több új kutatás is azt mutatja, hogy a lelki sérülékenység és az alkalmazkodás szintje korrelál, s ez befolyásolja a szubjektív jóllétet, az étellel való elégedettséget és a szubjektív biztonságot, beleértve a társadalmi biztonságot is (SATICI et al., 2016; UYSAL, 2015). A szubjektív biztonságnak tehát a lelki sebezhetőség egyik olyan összetevője, amely személyiségvonásként az objektív biztonság egyéni megélését befolyásoló tényező.

A sérülékenység azonban nem csupán inherens személyiségvonásként értelmezhető, hanem következményes, tehát környezeti hatások, megélt tapasztalatok alapján módosuló egyéni jellemzőként is. A digitális forradalomnak köszönhetően a legtöbb internethasználó, s köztük a pszichés szempontból erősen sebezhetőek is, a privát szféra biztonságára nem ügyelnek, s ennek kockázata adott esetben messze túlmutat az egyén biztonságán, s üzleti, akár nemzetbiztonsági kockázatot is jelenthet. Napjainkban szinte magától értetődő, hogy számos emberi tevékenység – mint például a kapcsolattartás, a társas interakciók, a szórakozás, a vásárlás, az információkeresés – online történik, közegeül a digitális világ eltérő biztonsági kontrollal működő szegmensei szolgálnak.

Az egyén veszélyérzéketlensége

Az internetes tevékenységnek nyoma, sőt kitörölhetetlen nyoma marad. A felszínen megragadható mutatók könnyen rögzíthetők, s intelligens, az emberi viselkedést jól ismerő szaktudományok tudását felhasználó számítógépes algoritmusokkal jól elemezhetők. Ezen adatforrások pozitív felhasználási területéhez tartoznak a társadalomtudományi kutatások, s azok a szolgáltatások is, amelyeknek fő célja a fogyasztó jobb kiszolgálása, s a célzott online marketing. Az egyre jobb, személyre szabott keresőkhöz, s az interneten követhető ajánló rendszerekhez kidolgozott számítógépes programok segítségével beleláthatunk a felhasználók terveibe, vágyaiba, attitűdjeibe, sőt vallási, politikai preferenciáikba, s akár szélsőséges devianciáikba is. A jó cél, azaz az ügyfél, az állampolgár kiszolgálása az egyén viselkedésmintázatát rögzítő adatokra épít. Ez önmagában,

az adatgyűjtő negatív szándéka nélkül is komoly kihívás az adatvédelem és a magánélet integritása szempontjából. Az elmúlt néhány évben végzett (internet)pszichológiai vizsgálatok azt mutatják, hogy ártalmatlannak tűnő, úgynevezett digitális viselkedési adatok felhasználásával milyen egyszerű olyan személyes jellemzőknek, sőt személyiségjegyeknek a megismerése, amelyeket sajátunknak és abszolút privátnak gondolunk. Az egyén egyedi és az embercsoportok közös tulajdonságainak, kötődésének, értékrendjének, attitűdjének megismerése önmagában „csak” a privát szféra sérülésével jár, kiélezett társadalmi-politikai helyzetben azonban komoly kockázatot jelent, s akár biztonságpolitikai szempontból is figyelembe veendő tényező. Egy néhány évvel ezelőtt megjelent amerikai tanulmány (KOSINSKI et al., 2013) egy olyan vizsgálat eredményeiről számolt be, amelyben csaknem 60 ezer önkéntesről nyert információ alapján egyes jellemzők találati megbízhatóságát kívánták megismerni a kutatók. A myPersonality Facebook-alkalmazásokban (www.mypersonality.org/wiki) elérhető profilinformációkat, a kedveléseket (lajkolásokat) (átlag 170/fő) egy pszichometriai teszt és egy kérdőíves felmérés adataival vetették egybe. A kutatók által nyert eredmények sem a személyes szféra védelme vonatkozásában, sem biztonsági szempontból nem megnyugtatók. Csupán a Facebook lájkolási adataiból 80–90%-os pontossággal lehetett következtetni olyan személyes tulajdonságokra, mint a szexuális irányultság, az intelligencia, a vallási türelem, az idegengyűlölet, az érzelmi labilitás, az agresszió.

Biztonsági szempontból leszögezhető, hogy egy tervezett támadás (üzleti, politikai stb.) esetében az ismert célszemély vagy a célként kiválasztandó személy(ek) vonatkozásában komoly kockázatot jelent a sebezhetőség személyiségvonások alapján történő azonosítása. Bármilyen típusú veszély kockázatát növeli a sérülékenység jellegzetes mintázatának azonosítása, s ez igaz az olyan egyének és csoportok esetében, akiket érzelmi instabilitás, neurotikus viselkedés, befolyásolhatóság, idegen és veszélyes ideológiáknak való könnyű megnyerhetőség jellemez. A Facebook-bejegyzések digitális lábnyoma pszichológiai szempontból profilírozható (hasonlóan a bűncselekmények felderítésénél alkalmazott *profiler* – a magyar szlengben „pszichoszaru” – tevékenységhez), s nem csupán árulkodó, hanem biztonsági kockázattal is jár. A privát adatok óriási tömege hozzáférhető, a csoportosításnak, profilalkotásnak nincsenek határai, digitális korlátok is alig vannak, s az interneten fellelhető információk felhasználásához – a többi fajta adatbányászattól eltérően – még az egyén engedélye sem kell. Gyakran az adatok olyanok, amelyeket az egyén nem is kívánt megosztani másokkal, ám az ezekből levont következtetések biztonságot veszélyeztető (jóllét, szabadság, élet) kockázattal is járhatnak. Az egyének és csoportok által hagyott digitális lábnyom elemzése pszichológiai felkészültséggel és megfelelő matematikai algoritmussal a sebezhetőség főbb faktorainak azonosítását teszi lehetővé. Az igazi biztonsági kihívással a digitálisan fejlett, ám az emberi viselkedésben még nem elég érett, a védekezésre fel nem készült egyénekből álló társadalmaknak kell, kellene leginkább szembenéznie.

A veszélypercepció aspektusai

A veszély önmagában értelmezhető, mégpedig elsősorban, mert a veszélyt hordozó tárgy, személy, esemény percepciója közvetíti. A percepció az érzékelt veszélynek az a fajta feldolgozása, amelynek eredményeként azonosítjuk és értelmezzük mindazt, amit feldolgoztunk. A klasszikus pszichológia szerint a percepció egységes, a szenzoros feldolgozásból eredő, az inger jelenlétéhez kötött, tudatos folyamat. A percepció az alapja a megértésnek, a tanulásnak, a tudásnak és a cselekvést indító motivációnak. Az egyéni percepciót azonban nem kizárólag a szenzoros információk határozzák meg, hanem az érzelmi állapot, az információfeldolgozás, a következtetés és a jelentéstulajdonítás mintázata. Csoportszinten azonban a percepció általában – és így a veszély percepciója is – nehezen azonosítható. A percepció értelmezése és annak kommunikációja az érzelmekéhez hasonlóan történik, ezért eredményként a kollektív hangulat formájában találkozunk vele. Ebben az értelemben a veszély a magánbeszélgetésekben, a szakértők és politikai vezetők nyilvános közléseiben és a közösségek megnyilvánulásaiban kialakuló szociális konstrukció (MEYER, 2009).

A veszélypercepciónak számos aspektusa van, s biztonsági szempontból különösen a nem pszichológiai faktorokat szokás figyelembe venni. A pszichológiai tényezők ismeretének hiányában nehéz megérteni a veszély téves percepcióját valamennyi szinten, legyen az egyéni, közösségi vagy politikai. Ebben az alfejezetben a veszélypercepció pszichológiai magyarázatait vesszük sorra. A téves percepció összetevőinek elemzésénél a cselekvést megelőző (*ex ante*) percepció és az azt követő (*ex post*) valóságos viselkedés egybevetése történik. A téves percepciónak mint folyamatnak a megítélése az információfeldolgozás standard modelljeiben a racionális döntéstől való mérték azonosítására épül. A kérdés persze az, hogy mi tekinthető standardnak, s mennyire rugalmasak a határok, azaz a veszélypercepcióra adott válasz racionális vagy optimális információkeresést követ-e. A téves percepció és a téves számítás fogalmának kiindulópontja, hogy van pontos percepció és számítás, s léteznek az azokat megbízhatóan elválasztani képes standardok és határok. Sajnos ezeket a határokat a veszélypercepcióra adott választ követően is igen nehéz meghatározni. A politikai szintű konfliktusok esetében különösen nehéz a pontos magyarázat. A nyilvánvalóan téves veszélypercepciót követő döntésekről a történészek

csak évekkel később, valamennyi dokumentum birtokában próbálják azonosítani a szándékot. Számos, egymással párhuzamosan létező magyarázat született arra, hogy miért közvetít hamis információkat saját képességeiről és szándékairól oly sok ember, köztük rendszerint a pozícióban lévő vezetők (üzleti, politikai stb.). A kérdésre nehéz választ adni, ezért a veszélypercepcióval foglalkozó pszichológia a percepció pontossága helyett inkább a lehetséges mintázatokkal foglalkozik.

Szándék és képesség

A szándék és a képesség a veszély, a fenyegetettség értékelésének két központi eleme. Bár mindkettő meghatározó faktora a fenyegetés mértékét becslő modelleknek, valamint a racionális elrettentést és a veszélyészlelést a középpontba állító stratégiáknak, meghatározásuk sok ellentmondást hordoz. Ennek oka, hogy bár a szándék céltudatos viselkedésben nyilvánul meg, a pszichológiai kutatások azt mutatják, hogy az emberek nincsenek tisztában a preferenciáikkal, amelyeknek egyik alaptulajdonsága, hogy nem stabilak (KAHNEMAN–TVERSKY, 1979; 2000). A legnehezebb az összetett emberi viselkedés megítélése, hiszen ezekre vonatkozóan konkrét, úgymond kézzelfogható információink nincsenek. Ilyen többek között a morál, a motiváció, a hűség, a vezetői rátermettség. A kognitív pszichológia egy külön területe foglalkozik a veszélypercepció mintázatait befolyásoló kognitív torzítással, mindenekelőtt abból a célból, hogy feltárja, elemezze azokat a faktorokat, amelyek a veszélypercepció mintázataiban megjelennek. Külön kutatási terület foglalkozik a veszélypercepció azon torzulásaival, amelyek nem, vagy nehezen magyarázhatók a racionális információfeldolgozási modellekből kiindulva.

A pszichológusok több mint négy évtizeddel ezelőtti lázadásaként felfogható „kognitív forradalom” szakított az emberi viselkedés leegyszerűsített magyarázataival. Az elme visszakerült a pszichológiába, s vele az emberi szándékok, következtetések és ítéletek kutatása is. Az igazi problémát a népszerű információfeldolgozás új, racionális modelljeivel kapcsolatban az jelentette, hogy ezek alapján a valódi helyzetekben várható viselkedést nem, vagy nem jól sikerült meghatározni. Miért fontos ez biztonsági szempontból? Többek között azért, mert a veszély, a fenyegetés percepcióját számos pszichológiai, köztük kognitív folyamat befolyásolja. A veszélyhelyzetben hozott döntés természetével kapcsolatban érdemes figyelembe vennünk, hogy a valószínűség értelmezése nem az emberi kogníció erőssége. Arról sem szabad megfeledkeznünk, hogy egy nagyobb társadalmi csoport, ország veszélyhelyzetre adott válasza a politikai döntéshozók és a biztonságpolitika együttes döntése, ám mindegyik résztvevő információfeldolgozási kapacitása korlátozott, s a racionalitás érvényesülése is feltételes. Mivel a racionalitás korlátozott, a helyzet komplexitásának s bizonytalanságának csökkentése az információ gyors kognitív kiértékelésének következtében torzíthatja a veszélypercepciót és az értékelést. Ez a rövidre vágott kognitív folyamat már viszonylag jól képes magyarázni a téves veszélypercepciót. Pszichológiai kutatások sora igazolja, hogy az emberi viselkedés viszonylag ritkán felel meg az absztrakt, racionális modellekre épülő elvárásoknak (KAHNEMAN et al., 1982; KAHNEMAN, 2011; HASTIE–DAWES, 2001; GILOVICH et al., 2002). A kognitív pszichológiai vizsgálatok eredményei azt mutatják, hogy az emberi döntések a racionális modellek alapján elvárhatótól eltérően a leggyakrabban becslésre és szándéktulajdonításra épülnek. A bizonytalan és komplex környezeti információk feldolgozásában ezért az egyszerű szabályok alapján levonható következtetés igénye jelentősen nő. Az összetett helyzetekben a kognitív torzítás forrása az emberi gondolkodásban keresendő, ezek az egyszerűség preferenciája, a bizonytalansággal és disszonanciával szembeni averzió és a valószínűség lényegének alapvető félreértése (TETLOCK, 2005). Az emberek többsége rendkívül gyenge a valószínűség becslésében, s ez a többi tényezővel együtt erősen korlátozza a racionális döntések érvényesülését. Ez különösen elgondolkodtató, ha figyelembe vesszük, hogy a veszély, a fenyegetettség percepciójának a felsoroltak csupán olyan kognitív faktorai, amelyeket az érzelmi folyamatok, az egyén és a közösség hosszantartó, tanult félelmei egyaránt befolyásolnak. Ezért a modern pszichológia, amely a viselkedés komplex természete miatt az értelmezésben gyakran segítségül hívja az idegtudományt, tudása nélkül ma már a szubjektív biztonság megítélése alig lehetséges. Ez a megállapítás azonban igen messze mutat. Nevezetesen arról van szó, hogy a szubjektív biztonság percepciójának, az érzelmi és kognitív tényezők hatásának figyelembevétele és a globalizációs jelenségekből levezethető ellentétes irányú folyamatok értelmezése, számításba vétele nélkül nincs jól implementálható biztonságpolitika. Ebből következően a szubjektív biztonság meghatározó faktorait feltáró pszichológiai kutatások eredményeinek egy része ma már nem publikus adat, s egyre inkább biztonságpolitikai kérdés is.

Felhasznált irodalom

- AIKEN, Mary (2016): *The Cyber Effect*. John Murray, London.
- BAUMANN, Jolie – DESTENO, David (2010): Emotion guided threat detection: Expecting guns where there are none. *Journal of personality and social psychology*, Vol. 99. No. 4. 595–610.
- CRAWFORD, Neta (2009): Human nature and world politics. *International relations*, Vol. 23. No. 2. 271–288.

- GILOVICH, Thomas – GRIFFIN, Dale – KAHNEMAN, Daniel (eds.) (2002): *Heuristics and biases: The psychology of intuitive judgment*. Cambridge, Cambridge University Press.
- HASTIE, Reid – DAWES, Robyn M. (2001): *Rational choice in an uncertain world: The psychology of judgment and decision making*. Sage, Thousand Oaks.
- HYMANS, Jacques E. C. (2006): *The psychology of nuclear proliferation: Identity, emotions, and foreign policy*. Cambridge University Press, Cambridge.
- JACKSON, Jonathan (2005): Validating New Measures of the Fear of Crime. *International Journal of Social Research Methodology*, Vol. 8. No. 4. 297–315.
- JACKSON, Jonathan (2006): Introducing Fear of Crime to Risk Research. *Risk Analysis*, Vol. 26. No. 1. 253–264.
- KAHNEMAN, Daniel (2011): *Thinking, Fast and Slow*. Farrar, Strauss and Giroux, New York.
- KAHNEMAN, Daniel – SLOVIC, Paul – TVERSKY, Amos (eds.) (1982): *Judgement under uncertainty: Heuristics and biases*. Cambridge University Press, Cambridge.
- KAHNEMAN, Daniel – TVERSKY, Amos (1979): Prospect theory: An analysis of decision under risk. *Econometrica*, Vol. 47. No. 2. 263–291.
- KAHNEMAN, David – TVERSKY, Amos (eds.) (2000): *Choices, values and frames*. Cambridge University Press – Russell Sage Foundation, Cambridge.
- KOSINSKI, Michal – STILLWELL, David – GRAEPEL, Thore (2013): Private traits and attributes are predictable from digital records of human behavior. *Proceedings of the National Academy of Sciences*, Vol. 110. No. 5. 5802–5805.
- LEBOW, Richard Ned (2010): *Why nations fight: Past and future motives for war*. Cambridge University Press, Cambridge.
- MACDONALD, Kevin (2008): Effortful control, explicit processing, and the regulation of human evolved predispositions. *Psychological Review*, Vol. 115. No. 4. 1012–1031.
- MAKROPOULOS, Michael (1995): Sicherheit. *Historisches Wörterbuch der Philosophie*, RITTER, Joachim – GRÜNDER, Karlfried et al. (eds.), Wissenschaftliche Buchgesellschaft, Darmstadt, 745–750.
- MCDERMOTT, Rose (2004): The feeling of rationality: The meaning of neuroscientific advances for political science. *Perspectives on politics*, Vol. 2. No. 4. 691–706.
- SATICI, Seydi Ahmet – UYSAL, Recep – YILMAZ, M. Fatih – DENİZ, M. Engin (2016): Social safeness and psychological vulnerability in Turkish youth: The mediating role of life satisfaction. *Current Psychology*, Vol. 35. No. 1. 22–28.
- SAURETTE, Paul (2006): You dissin me? Humiliation and post 9/11 global politics. *Review of International Studies*, Vol. 32. No. 3. 495–522.
- SINCLAIR, Vaughn G. – WALLSTON, Kenneth A. (1999): The development and validation of the Psychological Vulnerability Scale. *Cognitive Therapy and Research*, Vol. 23. No. 2. 119–129.
- TETLOCK, Philip E. (2005): *Expert political judgment: How good is it? How can we know?* Princeton University Press, Princeton.
- UYSAL, Recep (2015): Social competence and psychological vulnerability: The mediating role of flourishing. *Psychological Reports*, Vol. 117. No. 2. 554–565.
- ZUBIN, Joseph, Spring, Bonnie (1977): Vulnerability: A new view of schizophrenia. *Journal of Abnormal Psychology*, Vol. 86. No. 2. 103–126.